

НӨКИС РАЙОНЫНЫҢ СОЦИАЛЛЫҚ-РУҰХЫЙ РАҰАЖЛАНЫҰЫНДА ИНСАН ФАКТОРЫ: ӨЗБЕКСТАН ҚАҒАРМАНЫ АЛЛАНИЯЗ ӨТЕНИЯЗОВТЫҢ ТАРИЙХЫЙ ХӘМ СОЦИАЛЛЫҚ ФЕНОМЕНИ

Наўбетов А.Т.

ӨзРИАҚҚБ Қарақалпақ гуманитар илимлер илим изертлеу институты, Нөкис қаласы

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20309125>

Өзбекстан Республикасы ғәрезсизликке ерискеннен соң миллий кәдириятларымыз қайта тикленди хәм тарийх илимин изертлеуде кең имканиятлар пайда болды. Өзбекстан тарийхында мәмлекетимиздиң раўажланыу жолы хәм елимиздиң социал-экономикалық турмысы хәкқинда көплеген илимий мийнетлер жазылмақта. Соның ишинде Қарақалпақстан тарийхында регионның раўажланыуына салмақлы үлес қосқан белгили шахсларға объектив тәризде баха бериу актуал мәселелерден бири болып есапланады. Хәр бир аймақтың тарийхы тек ғана хәкимшилиқ қарарлар хәм экономикалық көрсеткишлер менен емес, ал сол жердиң руўхый келбетин белгилеп берген уллы шахслар тымсалында да сәўлеленеди. Нөкис районы тарийхында айрықша орын ийелейтуғын шахслардан бири, әлбетте, Өзбекстан Қаҳарманы Алланияз Өтениязов болып табылады. Оның искерлиги совет дәуириниң ақыры хәм ғәрезсизлиқтиң дәслепки шерек әсиринде район жәмийетлик турмысында өзине тән "инсанылық институты" ұазыйпасын атқарды.

Бул мақаламызда Нөкис районы тарийхының ажыралмас бөлеги болған Өзбекстан Қаҳарманы Алланияз Өтениязовтың өмири хәм жәмийетлик жұмысы илимий-тарийхый жақтан талланады. Мақалада жеке басламаның аймақлық социаллық инфраструктураны раўажландырыудағы орны, авторлық қайырқомлық системасының қәлиплесиуи хәм оның Нөкис районының руўхый орталығына тәсири сәўлелендирилген. Бул теманы үйрениу тек тарийхый емес, ал бүгинги күндеги социаллық қорғау хәм ұатансүйишлиқ тәрбиясы ушын да әҳмиетли.

Дүнья әдебиятының классиги, дәуиримиздиң уллы жазыушыларынан бири Шыңғыс Айтматовтың тунғыш шығармаларының бири «Дәслепки муғаллим» повести оны әлемге танытты. Қарақалпақ әдебиятының еки байтереги хәм Өзбекстан Қаҳарманлары Төлепберген Қайыпбергеновтың «Муғаллимге рахмет» повести менен Ибрайым Юсуповтың «Жолдас муғаллим» поэмасы оларды уллылыққа еристирди. Әпиұайы аўыл муғаллими Алланияз Өтениязов өзиниң педогогикалық хызметлери хәм жоқары

адамгершиликли қайыр-сақаўатлы мийнетлери нәтийжесинде «Өзбекстан Қаҳарманы» атағын алыўы елимизде айрықша ўақыялардың бири болды.

Алланияз Өтениязов 1936-жылы Кегейли районының «Байна түбек» этирапындағы «Қазаяқлы» аўылында дийқан шаңарағында туўылған. Әкеси Ерниязов Өтенияз 1943-жылы Курск қаласындағы аяўсыз саўашта қайтыс болған. Анасы Жумагүл Ерниязова улы Алланияз хәм еки кишкене қызлары Турдыгүл хәм Абаданлар менен жесир қалады[1,6]. Алланияз Өтениязов 1949-жылы аўылда күн көриси қыйынлсып, дайы журты, хәзирги Нөкис районы Узынкөл аўылына көшип келеди. Нөкис қаласындағы Пушкин атындағы мектепте оқып билим алады. Бул аўыл бурынғы Куйбычев атындағы қалаға жақын болып, мийўе, палыз егинлерин егип, қала халқын тәмийинлеп турған. Мектептен соң қапшық толы қаўын, картошка арқалап Нөкис базарына апаратуғын хәм оны анасы сатып пул етип күн кеширди.

Орта билимге ийе болған Алланияз 1957-жылдың 1- сентябринен баслап Қарақалпақ мәмлекетлик педогогикалық институтының шет тиллери факультетине оқыўға киреди. Оқыў дәўиринде студентлерди аўыл-хожалығы жумысларына мобилизациялаў жоқары хәкимият органларының дәстүрли ислерине айланған еди. Пахта жыйын-терим мапазы қызғын болып атыр, бир күни тарийх – филология факультетиниң деканы Петр Игнатъевич Сенин студентлердиң түске шекемги теримин қадағалаўға келди. Пахтаны өлшетип болғаннан кейин хәммени бир жерге жийнап, алдыңғы қатар студенлерге хошамет берип, аз тергенлерге ескертиў жасады. Сол жерде деканға ерип келген узын бойлы бир жигит «Бизиң факультеттеги Өтениязов Алланияз кеше бир күнде 320 килограм пахта терди» – деп оны көпшилик студентлерге үлги етип көрсетти. Студентлер арасынан бир даўыс «Ол комбайн ғой» деп жәриялаўдан-ақ, хәмме аўа ол комбайн деп мақулласып атыр. Мине усы күннен баслап Алланиязға тағылған «Комбайн» атағы өзгерместен, хәттеки жергиликли баспа сөзлерде «Адам комбайн» деген атамада мақалалар, радио хабарларынан жаңлап еситилип турды. Бул таңқаларлы хабарды бизлердиң алдымызда жәриялап турған шет тиллер факультетиниң деканы Жалғас Алламураатов екен [2,13]. Мине сол күнлерден баслап Алланияздың даңқы республикамызға жайылып, «Алланияз комбайн» атамасы кәлиплести.

1957- жылы ноябрь айларының баслрында пахтаны суўық урып кетти. Буннан соң бир хәптедей пахталай терилип, соңынан хәммениң гөрек териўине рухсат етилди. Гөрек терилгенде де Алланияз гөрек терип атырған жерге Жумамурат екеўимиз барсақ, үлкен көлемниң ортасында Алланияз терген 16 қанар гөректи санадым. Бул қос өгиз жегилген арбада тәрзиге апарылып өлшегенде 960 килограм шыққан- деп еске алады қатар оқыған досты Жубатқан Бегимов[3,15]. Оның кәлиплесиўи Нөкис районының өз

алдына хәкимшилик бирлик сыпатында шөлкемлестирилиў дәўирине туўра келеди. Жоқары мағлыўматлы инглис тили муғаллими сыпатында ол мектеп билимлендириў системасында жумыс алып барыў менен бирге, аймақтағы социаллық машқалаларды жеке жуўапкершилик сыпатында қабыл еткен. Оның өмири «хызмет етиў» философиясы үстине қурылған болып, бул оның советлер дәўириниң коллективлик руўхы хәм қарақалпақ халқының «жәрдем» (қалыс көмек) дәстүрлерин үйлестиргенинен дерек береді.

Совхоз директоры тәрәпинен тастыйықланған, бригадир менен есапшының қолы қойылған бул документте мынандай цифрлар менен фактлар жазылыпты; Бригадамыз пахтакешлерине жәрдемге келип 22 октябрьден 27 октябрьге шекем пахта терген муғаллим жолдас Алланияз Өтениязов 5 кунде 2 тонна пахта, 27 ноябрьден 30 ноябрьге шекем 10 тонна гөрөк терип тапсырды. Ал фельдшер Жумабай Нурымбетов, Райбулла Жақсимов жолдаслардың хәр кайсысы сол ўақытлар ишинде 2 тоннадан пахта, 5 тоннадан гөрөк терип берди. Мийнет палўанлары жөнин де усундай мағлыўматты еситип, аң-таң болдым. Еле олардың өзлерин көрмесекте, ислеген мийнетлериниң нәтийжелерине ырзашылығымыз соншелли, табысқа мыйлығымыздан батқанлықтан айтыўға сөз таба алмай қалдық. Бәлким, я сонлықтан болар, бригадир жолдас Қонысбай Бегдуллаев сөзге араласып;— рахмет оларға, табысымызды жыйнап терип, оны Қаратаўдан да бийикке көтерип кетти,— деп мийнет палўанларына мың санлы алғыс арнап атыр.

Қара парең, ат жақлы, адырайған дөнгелек көзли, кең жаўырынлы, дуғызым, орта жасар жигит бизлер излеген мийнет батыры Алланияз Өтениязов екен. Ал жумалақ жүзли, бийдай рең томпақ, Жумабай Нурымбетов пенен сары сынлы, қайын жигит Райбулла Жақсимов оның еки қапталында алғыр қанатына мегзейди. Қулласы Алланиязды қанша сүўретлеп айтыўға да арзыйтуғын мийнет батыры десек, хасла қәтелеспеймиз. Оның тулғасын «темир тулпар»ға да, ушқыр лашын-сунқарға да теңеўге сөз жеткерий қыйын. Сонлықтан да оған көпшилик «Алланияз дәў», «комбайн жигит» дегенге усаған лақаптар қойып жүр. Ал бизлер оны ҳақыйқат «мийнет палўаны» деймиз[4,3].

Ол оқыўдан бос ўақытларында хәм каникул күнлеринде халық ийгилиги ушын мийнет ислеўге үйренип кеткен. 1962-жылдан берли Нөкис совхозының Куйбычев атындағы бөлиминдеги ферма маллары ушын хәр жыл сайын 60 гектар майданға мәкке егип, хәр гектарынан 300 центнерге шекем көк масса алыўға еристи. Соның менен қатар Алланияз аға II жер жүзлик урыста қаза болғанлардың шаңарақларына жәрдем көрсетиўди өз алдына мақсет етип қойған. 1975-жылдың август айына шекем ол II жер жүзлик урыста қаза тапқан 17 хожалыққа жай салып берди. Быйылғы жылы

ол Жданов атындағы совхоздың Фрунзе атындағы бөлиминдеги Бийсек Алламурастов басқарған бригада да туратуғын баласы II жер жүзлик урыста қаза болған пенсионер кемпир Айсәнем Аллияроваға 2 бөлмели жай салып бермекши[5,2].

Нураный қариялардың да тебериғи болады. Тебериклик – өмирин мәзи жасап өтпей, уллы ислерге бағышлаған, ел ушын жан ашытқан инсанларға халық тәрeпинен берилген баға.

Бир күни алдыма дуғыжым, палұан денели жигит келип, көкирегинде барын төгип таслады. Шырамыттым, еслей алмадым.

- Мен Жданов совхозы шәрўалары ушын бир тийинсиз 1000 баў боян орып бергенмен. Бирақ совхоз директоры Қойлыбаев справка бермей атыр, -Дәрхал Қойлыбаевты алдырып справкасын жаздырып бердим.

Бул киси «Өзбекстан Қахарманы» дәрежесине жетискен Алланияз Өтениязов еди. Сол күннен баслап Алланияз ағаны жақыннан таный басладым. Халық ушын ислеген қайырлы ислерине гүўа болдым, өмириниң соңғы демлерине дейин арамыздан сиз бизлик көтерилген емес[6,263].

А.Өтениязовтың қайырқомлық жұмысларын шәртли түрде үш басқышқа бөлиў мүмкин:

1-басқыш (1954-1969-жыллар): Дәслепки басламалар. Район дүзилгенге шекемги дәўирде, ол тийкарынан қоңсы-қобалар хәм аўылласлардың турак жайларын оңлаў хәм қурыў менен шуғылланған.

2-басқыш (1969-1991-жыллар): Район инфраструктурасын қәлиплестириўде қатнасыў. Нөкис районы дүзилгеннен кейин, халық санының өсиўи хәм жаңа аўыллардың пайда болыўы социаллық объектлерге болған талапты арттырды. Бул дәўирде ол сабақтан бос ўақытларында (дем алыс хәм каникул күнлери) өз қаржысы хәм мийнети менен мектеп имаратларына қосымша ханалар, китапханалар сала баслаган.

3-басқыш (1991-2006-жиллар): Ғәрезсизлик дәўири хәм халықаралық тән алыў. Экономикалық өтиў дәўириниң қыйыншылықларына қарамастан, ол қайырқомлық жұмысларын тоқтатпады. Керисинше, мүтәж шаңарақлар, жетимлер хәм майышлығы болған шахсларға жай қурыў көлемин кеңейтти.

Алланияз Өтениязовтың феномени сонда, ол мәмлекеттен қаржы күтпестен, өз айлығы хәм қосымша дийханшылық арқалы тапқан дәраматын қурылыс материалларына жумсаған. Оның жұмыс усылы төмендеги өзгешеликлерге ие еди:

- Өз бетинше жойбарлаў: Ол қуратуғын имаратлардың сызылмаларын өзи сызып, шеберлик пенен сыбаў хәм ағаш усташылық жұмысларын да жеке өзи орынлағаны әлбетте алғысқа ылайықлы.

-Экономикалық үнемлеу: Ол жергиликли шийки зат қам гербиш, ағашлар хәм халық дәстүрлеринен пайдаланған халда сапалы хәм арзан социаллық объектлер жаратқан.

-Руўхый тәсири: Оның мийнетин көрген аўылласлары ықтыярлы түрде көмекке келген, бул болса жәмийетте бирлесиўди күшейткен.

1960-жылдан баслап 2 рет Өзбекстан Республикасы, 3 рет Қарақалпақстан Республикасы Хүрмет жарлығы менен сыйлықланды.

1985-жылы «Мийнет ветераны»,

1986-жылы «Қарақалпақстанға хызмет көрсеткен муғаллим»,

1990-жылы «Денсаўлықты сақлаў ағласы »,

1992-жылы Өзбекстан халқ оқытыўшысы

1995-жылы «Меҳнат шухрати» ордени,

1997-жылы «Жер жүзлик Балалар қоры» Мақтаў жарлығы,

А.Өтениязовтың пидәкерлик мийнети ғәрезсиз Өзбекстан хукимети тәрәпинен жоқары баҳаланды. 2001-жили Өзбекстан Республикасының Биринши Президенти Ислам Каримовтың Пәрманына тийкарланып оған "Өзбекстан Қаҳарманы" атағы берилди.

«Өзбекстан Қаҳарманы» атағын беріў ҳаққында.

Өзбекстан Республикасы Президенти И.Каримовтың Пәрманы.

Елимиздің ғәрезсизликти беккемлегени, жер жүзлик шерикликте оның абыройын арттырғаны хәм даңқын шығарғаны, мәмлекет хәм халық алдында үлкен хызметлери, өндирислик хәм социаллық салалардағы қаҳарманлық мийнети, өсип киятырған жас әўладты Ўатанға сүйиспеншилик хәм миллий ғәрезсизлик идеяларына садықлық руўхында тәрбиялаўға қосқан үлкен үлеси ушын Өтениязов Алланиязға – Қарақалпақстан Республикасы Нөкис районы «Сақаўат» фермер хожалығының басшысы – жоқары нышан «Алтын жулдыз» медалын тапсырыў менен «Өзбекстан Қаҳарманы» атағы берилсин. Өзбекстан Республикасы Президенти И.Каримов Ташкент қаласы, 2001-жыл 23-август.

Пидаы устаз 1954-жылдан баслап оқыўшыларға сабақ өтиў менен бир қатарда қысқы хәм жазғы демалыс ўақытларында жалғыз баслы, жәрдемге мүтәж 42 дана қарияларға үй-жай қурып берип, бул мийнетлери ушын ақша алмаған. Өмири даўамында 40 турақ жай, 2 мектеп, 30 орынлық 2 балалар бағшасы, 2 медициналық хызмет орны, 1 китапхана имаратын өз мийнети арқасында қурып питкерип, халыққа саўға еткен. Хәмме қурған үйлери ушын жеке өзи ҳешқандай техникалардың жәрдемисиз 860 мың гербиш қуйған.

1999-жылы Нөкис районында «Сақаўат» фермер хожалығын шөлкемлестирип, алма, ерик, шабдалы бағларын егеди. Бул бағлардың мийўелеринен Хожели районындағы Меҳрибанлық үйи тәрбияланыўшылары

биринши болып пайдаланған. Хожалық аймағындағы жұмыссыз халықтың бәнтлігін тәміинлеген. 2000-жылы 15 гектарлық майданға бағ егеди. Оннан тысқары 174 шаңарақтың үйін капитал ремонтлаған.

Алланияз Өтениязов мазмунлы өмір жолын басып өтті. Ол жас әуладқа терең билим бериў менен, оларды Ұатанды сүйиў хәм миллийлик идеясы руўхында тәрбиялаў исине салмақлы үлес қосты. Соның менен бирге әжайып инсаный пазыйлетлердиң ийеси, қайырлы ислердиң баслаўшысы сыпатында өзиниң саўаплы ислери менен ел-журт хұрметине сазаўар болды. Ол руўхый байлықты, адамгершиликли пазыйлетлерин жоқары орынға қойды. Ол жас әуладты тәрбиялаўда динимиздиң, ата-бабаларымыз дәстүрлеринен, ақыл-нәсиятларынан пайдаланды хәм педогогларға усыныс етті. Алланияз Өтениязовтың бундай мийнетлери жоқары баҳаланып, оған «Өзбекстан селеционерлери» хұрметли атағы, «Меҳнат шуҳрати» ордени менен сыйлықланған. Оның өмири хәм ийгиликли жұмыслары хаққында 3 фильм исленген. Алланияз Өтениязовтың мийнетлери дүняда теңсиз атанып, «Гиннес рекордлары» китабына киргизилди.

ӘДЕБИЯТЛАР:

1. Даўлетмуратова Э., Даўлетмуратов А. Алланияз қаҳарман адамгершиликтиң жоқарғы шыңы. - Нөкис, Қарақалпақстан, 2012. 63 б.
2. Бегимов Ж. Ақманғыт. – Нөкис, Қарақалпақстан, 2010. 175 б.
3. Бегимов Ж. Ақманғыт. – Нөкис, Қарақалпақстан, 2010. 175 б.
4. Қосымбетов Г. Мийнет палўанлары // Коммунизм байрағы газетасы №71 1969-жыл 13-декабрь.
5. Әбдикәдиров Қ. Муғаллимниң басламасы // Коммунизм байрағы газетасы № 92 (3) 1975-жыл 2-август.
6. Палўаниязов Ю. Өмир соқпақлары. – Нөкис, Қарақалпақстан, 2009.